

Dino Viscovi

Allt börjar med begrepp

ur boken

Bengt Larsson, Ylva Ulfsdotter Eriksson & Ola Agevall (red.)

Teoretiskt hantverk

Om teoretiserande i samhällsvetenskaplig forskning

Arkiv förlag 2025

FÖRSLAG PÅ KÄLLANGIVELSE:

Viscovi, Dino (2025) "Allt börjar med begrepp", i Bengt Larsson, Ylva Ulfsdotter Eriksson & Ola Agevall (red.), *Teoretiskt hantverk. Om teoretiserande i samhällsvetenskaplig forskning*, s. 81–96, Lund: Arkiv förlag,
<https://doi.org/10.13068/9789179244033>.

Det här kapitlet ur en e-bok från Arkiv förlag distribueras fritt över internet genom *open access*. Titeln finns också tillgänglig i tryckt utgåva med ISBN: 978 91 7924 402 6.

Verket är upphovsskyddat enligt en upphovsrättslicens från Creative Commons: erkännande, icke-kommersiell, inga bearbetningar (CC BY-NC-ND), som medger icke-kommersiell användning och spridning i oförändrat skick så länge källan anges.

Arkiv förlag · arkiv@arkiv.nu · www.arkiv.nu

© Författarna och Arkiv förlag 2025

E-bokutgåva (PDF) 2025

Beständig länk: <https://doi.org/10.13068/9789179244033>

ISBN: 978 91 7924 403 3

Allt börjar med begrepp

DINO VISCOVI

I början av våra akademiska studier är det ganska vanligt att vi slås av kurslitteraturens alla nya ord, konstiga och svårbegripliga dessutom. Somliga blir rentav lite skeptiska och undrar om den språkliga svadan kanske mera handlar om ett försök från författarens sida att göra sig märkvärdig än om att rätt upp och ner berätta vad allt handlar om.

Misstänksamheten är bra, dels för att det är början till en sociologisk analys av självframställning och status, dels för att det är rimligt att fråga sig om saker går att uttrycka enklare och mera rättframt. Många gånger gör det ju det. Men utan konstiga ord, eller snarare begrepp, klarar vi oss inte.

Det finns nämligen ingen vetenskap utan teori, och det finns inga teorier utan begrepp. Begreppen är teoriernas byggstenar och minsta beståndsdelar, oundgängliga för forskare inom alla discipliner. Det går faktiskt att hävda att sociologin blir till när vår värld underkastas analys med begrepp som *mobilitet*, *karriär*, *rationalisering*, *anomi*, *profession*, *norm*, *stratifiering*, *struktur*, *institution*, *dekvälficering* eller *intersektionalitet*. För sociologen är begrepp av det slaget lika avgörande som *grundämne*, *atom*, *molekyl* och *reaktion* för kemisten. De är inte endast fackspråkliga uttryck utan analytiska redskap som är konstituerande för vetenskaperna – men mer om denna viktiga sak längre fram.

Allmänspråkets ord: form och innehåll

Begreppen är ord, men en särskild sorts ord. Låt oss därför inledningsvis ägna oss åt några egenskaper hos orden i allmänspråket för att därefter ta oss an de teoretiska begreppen.

Alla världens språk, från arabiska till frisiska, från finska till swahili, är konstruerade på samma sätt. Detta kunde Ferdinand de Saussure visa i sitt epokgörande arbete *Kurs i allmän lingvistik* (Saussure 2015 [1916]). Alla språk består nämligen av ord, som i sin tur är uppbyggda av ett eller flera fonem, alltså ljud som vi uttrycker med talorganen, som gör att vi på svenska kan bilda ord som *träd*, *troll*, *hoppa*, *ö*, *gul*, *magisk* och många, många fler – i all oändlighet. Orden är inte avbildande som fotografier eller teckningar. Det finns inga egenskaper hos företeelserna de hänvisar till som gör att vi måste benämna dem på ett visst sätt, något vi snabbt kan förvisa oss om genom att med hjälp av ordböckerna konstatera att träd heter *albero* på italienska, *drzewo* på polska och *træ* på danska. Vi har helt enkelt fått lära oss av människor i vår närhet att träd heter träd på svenska och tar sedan detta sedan för givet. Men ordet kunde lika gärna ha fått en annan form: ”drät” eller ”spunk” hade också fungerat – bara språksamfundet varit överens om saken.¹

Ordens form, hur de uttalas eller stavas, och deras innehåll, vad de åsyftar eller refererar till, vilar på konventioner, brukar det heta. För i grund och botten är orden sociala överenskommelser som blivit så självklara att vi sällan funderar på dem.

Så här långt tror jag att de flesta instämmer i resonemanget och rentav finner det trivialt. Men det finns mer att säga i saken, i synnerhet om ordens innehållssida, om deras mening eller betydelse.

Danskan liknar svenskan, språken är ju nära släkt, men lägg märke till att danskans *træ* inte har något d i slutet. Ordet *træ* på danska kan både betyda träd – som gran, ek och bok – och materialet trä. Och nu är vi framme vid något viktigt: inte bara ordens

1. Ordet *spunk* är Astrid Lindgrens påhitt och förekommer i *Pippi Långstrump i Söderhavet* (1948). Själva poängen med ordet är att det saknar innehåll, att ingen vet vad det åsyftar eller hänvisar till. I slutet av berättelsen bestämmer sig Pippi för att *spunk* är ordet för skalbagge. Och precis så fungerar språk: någon låter en fonemkombination beteckna något – och om form och innehåll möter brett bifall hos tillräckligt många har ett nytt ord etablerats.

form, alltså uttalet och stavningen, vilar enligt Saussure på konventioner, sociala överenskommelser, utan *också innehållet, betydelsen – det som orden hänvisar till*. Orden är alltså inga enkla avspeglingar av en yttre verklighet.

Förhållandet blir särskilt tydligt när vi jämför olika språk till exempel genom att begrunda ord för färger. Både antropologer och lingvister har visat att det finns språk som bara har några få ord för färg, medan de flesta i likhet med svenskan har fler, och språkbrukarna överlag använder åtminstone *rött, orange, gult, grönt, blått* och *lila*² – som de mera sakkunniga delar in i *indigo* och *violet*.

Det finns alltså ett mått av konventionalitet i färgbegreppen och ingen naturlig eller självklar koppling mellan orden och den materiella verklighet de hänvisar till och klassificerar. Därför har några språk få färgbegrepp, medan andra har fler. Och personer som yrkesmässigt arbetar med kulörer, som konstnärer och grafiker, tenderar att ha fler ord för dem än människor i allmänhet. Uppenbarligen går det alltså att språkligt kategorisera och tillskriva världen mening på olika sätt i olika sammanhang och för olika behov.

Enligt Saussure skapas betydelse som en inomspråklig relation. Mor ska förstås i förhållande till far och båda måste förstås i relation till barn, som i sin tur får sin mening i motsats till vuxen och så vidare. Betydelse skapas, menar Saussure, genom att distinktioner, skillnader, upprättas. Orange är något annat än rött och gult, mor något annat än far.

Saussures arbete är självfallet inte uttömmande och har inte löst språkets gåta en gång för alla.³ Men det gör oss uppmärksamma på att både ordens form och deras innehåll vilar på konventionalitet, sociala överenskommelser, och att de i så måtto är relativa.

Saussures tankar om konventionalitet har fått stort inflytande långt utanför språkvetenskaperna. Många använder dem för att slå fast att det vi uppfattar som en naturlig och förgivettagen verklighet, som i exemplet med färgerna, i själva verket är socialt konstruerat.

2. John Gage visar i *Colour and Culture* (1993) hur mänsklighetens färguppfattning har förändrats genom historien. De färger som vi tenderar att ta för givna i dag är i hög grad präglade av upptäckter inom optiken och uppdelningen av solljuset genom prisma.

3. I *Language and Symbolic Power* (1991) visar Pierre Bourdieu att det finns mängder av aspekter för sociologer att komplettera Saussures arbete med.

Och detta håller nog många med om. *Hur* relativ denna verklighet är råder det emellertid olika uppfattningar om. Men den diskussionen får föras på andra platser än här.

Vetenskapens termer och begrepp

Nu till det huvudsakliga ärendet: de teoretiska begreppen. Även i det här sammanhanget brukar man skilja sätt mellan form och innehåll, men i stället talar man om termer och begrepp. Termen är formen, själva uttrycket, säg *anomi*, och begreppet är den betydelse som termen hänvisar till. Enligt *Sociologiskt lexikon* ska *anomi* förstås som ett "samhälleligt tillstånd där sammanhållning och invand ordning försvagats, speciellt med avseende på normer och värden" (Brante m.fl. 1998: 15f.).

Ingen vet vem som först kallade granar, ekar och björkar för träd. De teoretiska begreppen däremot har upphovspersoner. De har en gång namngetts och introducerats av någon tänkare som har definierat de och fastställt innehållet, och argumenterat för deras relevans och därefter påvisat den analytiska användbarheten – något som Émile Durkheim gjorde i fråga om just *anomi* (se t.ex. Durkheim 1983 [1897]).

I så måtto är de teoretiska termerna och begreppen konstgjorda. De har inte kommit till spontant utan blivit medvetet skapade och introducerade i forskarsamhället för att de har antagits kunna bidra till att bringa klarhet i olika fenomen eller tillstånd och vara analytiskt användbara. Begreppen är med andra ord inte i första hand till för att göra språket högravande och författaren märkvärdig, utan för att skapa begriplighet och hjälpa oss att bli medvetna om något som vi tidigare varit omedvetna om eller haft luddiga föreställningar om. Eller annorlunda uttryckt: de bidrar till att organisera våra erfarenheter på ett mera ordnat sätt, gör det möjligt för oss att undersöka och analysera den värld vi lever i och därefter förmedla våra nyvunna kunskaper så att också andra kan tillägna sig dem.

Observera att många av samhällsvetenskapernas termer också förekommer i allmänspråket. Vi kan till exempel prata om att vi har olika *roller* på en arbetsplats, att den årliga trädgårdsfesten blivit en *institution* eller att fotbollslagets försvarsspel behöver en bättre *struktur*. Men roll, institution och struktur har inom sociologi

också begreppslig status. Till synes samma ord har vissa betydelser och funktioner i allmänspråket, men andra och mera noggrant definierade när de används i en sociologiska analys.

Som nya som studenter har vi inte sällan vaga föreställningar om vad teori är för något. Men med lite eftertanke brukar det stå klart att vi nog har en del begrepp med oss i bagaget från grund- och gymnasieskolan. Vi har bara inte tänkt på dem som *teoretiska*. Ordklasserna som vi en gång kämpade med att lära oss – som substantiv, verb och adjektiv – är ju inget annat än begrepp som skapats för att sortera och bringa reda i ordförrådet, för att visa på likheter och skillnader mellan olika sorters ord och därigenom ge insikter i språkets uppbyggnad.

Alla ord vi använder är ju inte likadana utan har olika egenskaper och funktioner. Verb är enligt *Nationalencyklopedin* en "ordklass som omfattar beteckningar för handlingar (måla), händelser (tappa), processer (växa), tillstånd (veta)" (NE 2025c). Verben skiljer sig från substantiven, som enligt samma källa "omfattar benämningar på konkreta referenter som varelser (räv), föremål (penna), platser (torg) och material (plast) men också på abstrakta referenter som tider (vecka), händelser (förlust), tillstånd (sorg), egenskaper (trötthet) och relationer (likhet)" (NE 2025b).

Verben kan vidare ha olika tempus – springa, sprang, sprungit; tänka, tänkte, tänkt – till skillnad från substantiven, som å andra sidan har numerus: bok, böcker, tanke, tankar.

När vi som skolelever möter grammatiken inser vi inte att ordklasserna och ord som tempus och numerus är begreppsliga konstruktioner och exempel på *ett* av många olika sätt att sortera och beskriva det ordförråd vi dagligen utnyttjar. Vi tror att vi lär oss om substantiv för att det objektivt finns något som är substantiv, "att det bara är så", som den äldre generationens svensklärare kunde ha sagt. Men den uppfattningen går att nyansera.⁴

4. Somliga uppfattar dessutom grammatik som en regelbok för korrekt språkbruk, vilket inte är så förvånande med tanke på hur man traditionellt undervisat i främmande språk där vi bland annat lär oss att det heter "you *are*" men "he or she *is*" på engelska. Men i grund och botten är grammatiken inte en samling regler utan uttryck för viljan att begreppsliggöra och teoretisera språkens funktionssätt och beståndsdelar. Språk som ännu inte fått någon grammatisk beskrivning är för övrigt lika regelstyrda som svenskan, spanskan och japanskan.

Långt fram i tiden ingick egennamnen i ordklassen substantiv. Rune, Älmhult, Svea och Pe-Ge Minibuss var alla substantiv när författaren till den här texten gick i skolan. Numera bildar ord av det slaget en egen ordklass, egennamn kallas den, och tillhör alltså inte längre klassen substantiv, bland annat därför att de inte kan böjas i plural (se numerus ovan).

På samma sätt är det med participformerna, som exempelvis begagnad eller arbetande, vilka har det gemensamt att de emanerar ur verb – i det här fallet begagna och arbeta – men fungerar som adjektiv. ”Styrelsen är kompetent (adjektiv) och arbetande (particip).” ”Bilen är bra (adjektiv) och begagnad (particip).” Particip är inte längre en verbform utan har liksom egennamnen fått bilda en separat ordklass.

Men varför ändrar sig språkforskarna? Varför kommer de med nya ordklasser, trots att språket i dessa avseenden inte förändrats nämnvärt under de senaste hundra åren? Det beror helt enkelt på att man ansett att förändring behövs för att göra befintliga ordklasser mera entydiga och klargörande. De nio ordklasser som en gång lärdes ut i skolorna har i dag utökats med ytterligare fyra då språkforskarna funnit att klassindelningen nu på ett mera precist och rättvisande sätt fångar det svenska språkets olika egenskaper.

Att begreppsfloran utökas eller att nya begrepp ersätter gamla är inte på något sätt unikt, utan snarare vetenskaplig normalitet. Under antiken och medeltiden talade naturfilosoferna om de fyra elementen: jord, vatten, luft och eld. Detta ansågs vara ett konstruktivt och förnuftigt sätt att klassificera och därigenom också förstå naturens beskaffenhet. Redan för oss med begränsad naturvetenskaplig skolning som växt upp i ett vetenskapligt tidevarv förefaller klassifikationssystemet lite besynnerligt. Vatten är ju en kemisk förening, luft en gasblandning och eld snarast en kemisk process. Men långt fram i tiden ansåg olika tänkare att de fyra elementen var användbara begrepp som bidrog till kunskapsutvecklingen.

Dmitrij Mendelejev är tämligen okänd för den bredare allmänheten, trots att det var han som 1871 introducerade det periodiska systemet i uppsatsen ”Die periodische Gesetzmässigkeit der chemischen Elemente”. Redan långt innan dess hade de fyra elementen avskrivits som vetenskapliga relevanta. Men genom Mendelejevs nya sätt att ordna saker och ting tog kemin ytterligare steg framåt

eftersom det periodiska systemet, återigen enligt *Nationalencyklopedin*, ”ordnar på ett systematiskt sätt in grundämnena så att man snabbt kan få en överblick över antalet protoner, elektroner, atommassa och kemiska egenskaper. Under årens lopp har man kompletterat periodiska systemet med nya upptäckter och idag är 118 grundämnen kända” (NE 2025a).

Det korta citatet från encyklopedin pekar ut några saker som motiverar begreppsbildning och teori. Systemet är praktiskt för att det skapar ordning och därtill på ett effektivt sätt åskådliggör likheter och skillnader mellan grundämnena. Det har dessutom bidragit till att nya upptäckter av nya grundämnena kunnat göras.

Med detta sagt inser vi att inte alla klassificeringar och begrepp är lika bra. I stället för ordklasser kunde vi dela in svenskan i ord som börjar på a, a-ord, ord som börjar på b, b-ord, och så vidare. Detta hade förmodligen gjort det mycket lättare för eleverna. Men en sådan indelning hade knappast frambringat ökade insikter i språket och i ordens olika egenskaper och funktioner.

Så här långt har vi kunnat konstatera att de teoretiska begreppen är besläktade med orden i vardagsspråket. Begreppen kan på samma sätt delas upp i form och innehåll, eller mera specifikt i term och begrepp, och de är i likhet med orden inga enkla avspieglingar av verkligheten eller de fenomen de hänvisar till utan skapade med tanke på forskarnas kunskapsbehov. Ordklasserna är ett exempel på detta: de är till för att fördjupa insikterna i språkets uppbyggnad. När nio ordklasser inte ansågs vara en praktisk sortering av ordförrådets olika egenskaper utökade man med nya.

Till detta kan läggas att det finns alternativa grammatiska teorier som använder alternativa begrepp för att beskriva och analysera människans språk. Noam Chomsky introducerade på 1950-talet en transformationsgrammatik som synliggjorde ditills obeaktade aspekter av språkens uppbyggnad (Chomsky 1957). Trettio år senare lade M.A.K. Halliday fram sin funktionella grammatik, en teori som föreslog ytterligare sätt att förstå och analysera språk (Halliday 1985).

Vi har sannolikt inte sett slutet på teoriutvecklingen, varken inom språkvetenskapen eller inom andra områden. Detta är forskningens natur: den sätter aldrig punkt!

Begrepp som hänger samman = teori

Många av de fenomen som sociologin studerar finns mitt ibland oss, och inte sällan är vi själva en del av dem eller har åtminstone erfarenheter av dem. Någon vill undersöka varför tjejer i genomsnitt presterar bättre i skolan än killar. En annan vill ta reda på hur boendes uppfattning av trygghet varierar mellan olika stadsdelar och vad eventuella variationer kan bero på. Ytterligare en annan är nyfiken på EPA-traktorkulturen och framför allt vilken roll tonårstjejer kan spela i den.

Den omedelbara tanken är kanske att det här väl inte är så svårt. Alla har ju gått i skolan, någonstans bor vi – och EPA-traktorer finns lite varstans. Den här sortens saker kan väl vem som helst skaffa kunskap om utan att behärska sociologiska begrepp? Och det stämmer att många har den förmågan. Vi kan mycket väl tänka oss att några reportrar på en nyhetsredaktion bestämmer sig för att göra reportage med liknande utgångspunkter. De kan börja läsa in sig på Skolverkets statistik om skolprestationer eller ta del av de trygghetsundersökningar som kommuner regelbundet gör för att sedan intervjua lärare, elever och föräldrar eller boende i olika områden. Eller så åker de bara ut till en parkeringsplats där EPA-ungdomar brukar samlas för att filma och ställa frågor om hur det är att vara tjej och vad killarna har att säga om tjejerna. Det kan och brukar bli både viktiga och intressanta reportage.

Journalistik är inte enkelt. En genomsnittlig sociolog kan troligen inte göra ett publiceringsbart reportage. Men omvänt kan en genomsnittlig journalist inte göra en sociologisk undersökning. Utan teoretiska begrepp blir det nämligen ingen sociologi.

Låt oss ta ett konkret exempel på hur teori kan ge nya perspektiv och vad som menas med att teorin är konstituerande. Det är först när vi låter begrepp vägleda våra observationer och reflektioner som det kan bli sociologi.

Vid ett tillfälle fick jag i uppdrag att hjälpa en kommun att utvärdera en satsning på VR-glasögon som köpts in till så kallade särskilda boenden med anpassat stöd för äldre individer, många av dem med demenssjukdomar. Tanken vara att glasögonen skulle bli en ny förströelseaktivitet och ett medel för att öka livskvaliteten. I bästa fall skulle insatsen också frigöra lite tid för personalen när de boende fick en ny sysselsättning.

VR-glasögonen testades av tre olika särskilda boenden. Efter intervjuer med personal och en enkel enkät om användningens omfattning kunde jag ganska snabbt konstatera att förhoppningarna långt ifrån hade infriats. Efter några veckors försök blev VR-glasögonen liggande i princip oanvända på samtliga ställen.

Utvärderingar av det här slaget är av mycket ringa för att inte säga obefintligt värde för vetenskapen, men i det här fallet gav de åtminstone kommunen några nya insikter inför framtida inköp av digital teknik.

I efterhand väcks ändå tanken att teknikinitiativet trots allt skulle kunna vara vetenskapligt intressant. Men om ambitionen är att delta i en sociologisk diskussion måste datainsamlingen i högre grad styras av vetenskapliga begrepp och närmare bestämt sociologisk teori.

Då anmäler sig nästa fråga: vilken sociologisk teori? Valet är sällan självklart, det finns alltid alternativ att överväga. Vi ska därför välja teori med omsorg – en teori vi på goda grunder antar kan berika forskningen – och inte bara ta en som vi råkar känna till eller som vi hittar vid en snabb litteratursökning.

Många forskare har utifrån varierande teoretiska utgångspunkter intresserat sig för hur människor samspelar med och tillägnar sig teknik. Den så kallade teknikacceptansmodellen, förkortad TAM, är ett alternativ som skulle kunna användas i det här sammanhanget (Wanka & Gallisti 2018). I korta drag belyser TAM sambandet mellan insatta resurser och nytta: ju längre tid det tar att lära sig en teknisk lösning och få den i bruk, och ju mindre användbar den ter sig, desto lägre är sannolikheten för att den kommer att användas. Utifrån den utgångspunkten skulle vi kunna säga att VR-glasögonen inte var värda besväret: de krävde en del arbete av personalen, som ansåg att behållningen för de boende var begränsad, samtidigt som glasögonen inte heller frigjorde arbetstid för andra sysslor. Satsningen kom alltså av sig som den krävde en del merarbete men hade tämligen små förtjänster.

Men låt oss prova möjligheterna med en annan teori. Roger Silverstones domesticeringsteori har skapats specifikt i syfte att beskriva och analysera samspelet mellan människor och kommunikationsteknik i vardagliga miljöer, företrädesvis hushåll (Silverstone 1994; Haddon 2007). Med begreppet *domesticering* gör Silverstone

en analogi med tämjandet av djur. Höns, hästar och nötkreatur brukar kallas domesticerade, då de en gång varit vilda men anpassats till människors miljöer och behov – och numera värper ägg, accepterar ryttare och producerar mjölk för människans räkning. Med sin analogi vill Silverstone betona att det äger rum en växelverkan även mellan människa och teknik när den senare kommer in i våra hem. För att precisera domesticeringen har han skapat en teori om hur teknik förs in i och får sin plats i sociala sammanhang.

Notera att en teori består inte enbart består av en samling begrepp; en teori klargör också relationerna mellan begreppen – hur olika aspekter av ett fenomen hänger samman.

Domesticeringen beskriver Silverstone som en sekvens eller en process i fyra faser: *kommodifiering*, *objektiviering*, *inkorporering* och *omvandling*.⁵ Låt oss se närmare på detta för att dels förstå begreppen var för sig, dels hur de hänger samman.

Med *kommodifiering* syftar Silverstone på att tekniken antar formen av en artefakt, en produkt, som utbjuds på en varumarknad. Före 2010, det år då Apple introducerade sin Ipad, visste få vad en surfplatta var för något – de flesta visste inte vad det var för artefakt och än mindre vad det var för produkt. Numera är detta inget mysterium. Vi ser dem runt omkring oss, i reklamen, i hemmen, i skolorna, på bussen, och vi vet att de kan köpas och i allmänhet också var någonstans de kan köpas.

För att konkretisera detta kan vi tänka oss en person, Birgitta, 71 år. Hon har blivit nyfiken på surfplattor, bland annat genom biblioteket där de haft en workshop, och skaffar sig efter lite eftertanke en som komplement till smarttelefonen som blivit allt svårare att hantera efterhand som synen försämrats och fingrarna blivit stelare.

I nästa fas sker en *objekivering*. Birgitta kommer hem med surfplattan. Hennes son hjälper henne att installera en router i hallen. Han har dessutom skaffat ett stöd till plattan så att hon kan ställa upp den på soffbordet och titta på strömmande innehåll utan att

5. Översättningarna från engelska till svenska är mina. Roger Silverstone förändrade under sin forskargärning begreppsapparaten, bland annat kallas kommodifiering senare för *appropriering*. Viktigast i det här sammanhanget är emellertid inte att redogöra för Silverstones teoriutveckling, utan endast att visa hur begrepp, i det här fallet fyra, kan användas i en konkret analys.

behöva hålla i den. Birgitta är ordningsam av sig. Hon tycker att soffbordet och nattduksbordet är två bra platser för surfplattan. Då vet hon alltid var de ligger och hon har dessutom tillgång till laddare där. Med dessa beslut har surfplattan *objektiverats*; den har fått konkreta fysiska platser, möblerats in i det hushåll där den ska användas. Plattan har placerats i centralt i Birgittas vardag, dels där hon vaknar och somnar, dels där hon tar igen sig och tillbringar mycket tid, på soffbordet framför teven.

Detta leder omedelbart över till nästa del av domesticeringen, nämligen *inkorporeringen*, som handlar om hur tekniken fogas in i och blir en del av vardagens rutiner. Birgitta har surfplattan som sin väckarklocka. När hon vaknar använder hon den också som radio och för att läsa tidningen. Under dagen kollar hon vad som kan vara värt att se på tv och bokar tvättiden med hjälp av en app. Birgitta är litteraturintresserad och lyssnar med hjälp av surfplattan flitigt på ljudböcker, särskilt när hon ska somna in på kvällen.

Vi behöver inte nämna allt Birgitta har surfplattan till. Det viktiga är att vi kan se hur den har blivit en del av hennes vardagsliv. Å ena sidan har plattan anpassats till hennes livsmönster, å andra sidan har den förändrat dem en smula: numera lyssnar hon betydligt mer på ljudböcker än tidigare.

Omvandling slutligen har med symboliska aspekter att göra. Självframställning kunde vi säga med ett annat begrepp. Birgittas barn och barnbarn, vänner som kommer på besök, kan numera se att Birgitta är uppkopplad på ett annat sätt än tidigare. Hon känner sig ganska stolt över att kunna visa upp att hon har och kan använda en surfplatta. Det ger en känsla av att hänga med i samtiden: att hon inte passar in i åldersstereotyper av pensionärer som är främmande för det nya och inte håller jämna steg med utvecklingen (jfr Rosales m.fl. 2023).

Så här långt har de centrala begreppen definierats och exemplifierats. Kan de också analytiskt operera i andra sammanhang, utanför ett tänkt hushåll, och på en annan teoretisk nivå, på det som brukar kallas för mezzonivå? Detta är åtminstone min idé med VR-glasögonen. För även organisationer domesticerar teknik, i det här fallet en politiskt styrd organisation, en kommun. (Observera att organisation inte bara förekommer i allmänspråket utan också är ett teoretiskt begrepp (se Abrahamsson & Andersen 1998). En

kommun är alltså inte bara en kommun: den kan i likhet med föreningar och företag ses som en organisation, om än med specifika egenskaper.)

Det första jag frågar mig är hur kommodifieringen har gått till. Hur har organisationen fått upp ögonen för artefakten, varan, VR-glasögonen, och sett den som något som kan användas på särskilda boenden? VR-glasögon är ju ofta något som förekommer i helt andra sammanhang. Vid närmare undersökning visar det sig att kommunen på politisk nivå fattat ett principbeslut om att man ”ska ligga i framkant” och, som det heter, ”ta vara på digitaliseringens möjligheter”. Detta har bland annat lett till att man inrättat en ny tjänst och tillsatt en digitaliseringssamordnare.

Personen som tillträdde tjänsten blev omgående uppvaktad av aktörer på marknaden: det kom inbjudningar till seminarier och mässor, det skickades produktreklam och så vidare. Samordnaren blev påtagligt medveten om att det finns massor av produkter att köpa och fastnade för VR-glasögonen – som ju inte är särskilt dyra och därtill jämförelsevis enkla att använda.

Därefter gick budet till kommunens olika äldreboenden. Tre av dem var nyfikna, anmälde sig och fick testa. Glasögonen sattes inte direkt i användarnas händer utan i personalens. Märk skillnaden här mot Birgitta som, förvisso med lite hjälp av sonen, själv hanterade och hade makt över domesticeringsprocessen. I kommunen hade redan kommodifieringen skett i flera steg och på olika organisatoriska nivåer. Först fattades ett politiskt beslut, därefter gjordes ett inköp av en tjänsteperson i förvaltningen, digitaliseringssamordnaren, och sedan fick omsorgspersonal ute i verksamheten fatta beslut om medverkan.

Först därefter kunde objektiveringen äga rum. VR-glasögonen skickades ut till enheterna och placerades sedan i rum som bara personalen hade tillgång till. Objektiveringen i sig gjorde alltså att de boende inte spontant kunde använda glasögonen (här fanns naturligtvis också medicinska begränsningar i form av demenssjukdomar och liknande att ta hänsyn till). Under alla förhållanden hindrade den fysiska placeringen i sig att boende på egen hand kunde ta initiativ till användning – märk återigen den stora skillnaden mot Birgitta.

De boende visste inte heller inte vad det var för slags produkt som anlänt. VR-glasögon var ett främmande ting utan mening och funktion. Personalen fick introducera och demonstrera dem. Inkorporeringen i de äldres vardag behövde aktivt understöd. Några boende visade sig vara helt främmande för att testa, medan andra var en smula nyfikna och provade, av vilka en del ville göra det upprepade gånger. Med tiden blev emellertid användningstillfällena färre. Även de mer hängivna uppvisade ett avtagande intresse, och personalen fann efter några veckor till en månad att allt var ganska tidskrävande och måttligt stimulerande för användarna. Intresset för VR-glasögonen upphörde till sist helt.

Glasögonen kunde med andra ord inte inkorporeras i verksamheten. I boendenas rutinstyrda vardag, som domineras av uppstigning, tvättning, påklädning, måltider, medicinering och så vidare, fanns inte riktigt utrymme för VR-glasögonen, och de hade inte heller något större värde för slutanvändarna, de boende.

Omvandlingen slutligen, den symboliska dimensionen, var inte oväsentlig i sammanhanget. Kommunen hade som vi sett på politisk nivå uttryckt en vilja att hänga med i utvecklingen och satsa på välfärdsteknik. Det hade man visat på olika vis, bland annat genom att inrätta tjänsten som digitaliseringssamordnare. Man kan också säga att idéerna ingick i en övergripande pr-strategi där kommunen ville skapa sig en image som en kommun i framkant av utvecklingen. Ett av boendena delade den teknikoptimistiska synen och tackade snabbt ja till att prova VR-glasögon med motiveringen ”vi är med på allt nytt”.

Som utvärderare blev jag efter rapportens färdigställande kontaktad av kommunens kommunikationsavdelning, som gärna ville göra ett reportage för den officiella hemsidan. Men när kommunikatörerna blev medvetna om att VR-glasögonen inte kom till användning svalnade intresset – resultatet överensstämde inte med pr-strategin och hur kommunen ville presentera sig gentemot invånarna. Därför blev det ingen publicering.

Teori är konstituerande

Domesticeringsteorin erbjuder ett specifikt betraktelsesätt av försöket med VR-glasögonen. Om jag i stället hade valt TAM, teknik-acceptansmodellen, hade andra aspekter beaktats. Så är det alltid med teorier: de lyfter fram och får oss att uppmärksamma vissa egenskaper på bekostnad av andra. Därför kan vi säga att de är konstituerande och vägledande för en vetenskaplig undersökningsanalys och resultat.

Konstituera kommer av latinets *constituere* som betyder fastställa. Den insikten kan vi ta som utgångspunkt för vår teoriuppfattning: Om något är konstituerande kan det sägas vara fastställande eller bestämmande. Möjligen skulle fixerande kunna vara ett kompletterande uttryckssätt. Teorin och dess begrepp pekar ut de fenomen eller företeelser vi ska beskriva och analysera.

Ytterligare ett exempel kan förtydliga. Vi kan alla redogöra för hur det går till att brygga kaffe. Varmt vatten silas genom malda och rostade kaffebönor vilket ger en till färgen svart aromatisk dryck. Men mycket till kemisk analys blir det inte om vi inte använder en kemisk begreppsapparat. Först med en sådan blir de centrala aspekterna av kaffebryggningen synliga, och analysen kan av sakkunniga kemister erkännas som kemisk.

På samma sätt kan vi berätta om hur Birgitta har skaffat en surfplatta med allmänspråkets ord eller på konventionell utredningsprosa göra en utvärdering av VR-glasögon i en svensk kommun. Jag försökte visa att domesticeringsteori kan ge oss ytterligare insikter i vad som sker när teknik införskaffas och placeras in i nya sammanhang.

Teorin bidrar dessutom till med att peka ut vilka material som kan bli relevanta. Är vi intresserade av domesticering i enskilda hushåll kan det fungera bra med att göra intervjuer i hemmiljö. Begreppen generar frågor. Kommodifiering: "Hur kom du på att du behövde en surfplatta? Övervägde du olika alternativ?" Inkorporering: "Kan du berätta om hur en vanlig dag ser ut här hemma? När använder du surfplattan? Till vad då? Brukar du se på teve med den?" Är det dessutom möjligt att vistas i och dokumentera i hemmiljön får vi ett ännu bättre material för att analysera objektifiering. Och så vidare.

Flyttar vi intresset från ett hushåll till en organisation som en kommun leder teorin till andra typer av material. Det kan vara relevant att ta fram protokoll från fullmäktige och nämnder för att få kunskap om kommodifieringen, exempelvis bakgrunden till att kommunen tillsatte en digitaliseringssamordnare. Kommunens hemsida kan bli relevant när vi ska undersöka omvandlingen. Likaså kan den teoretiska utgångspunkten aktualisera intervjuer med olika personer i den kommunala organisationen: digitaliseringssamordnaren, personalen på boendena och allra helst slutanvändarna. Optimalt vore naturligtvis att vara med när VR-glasögonen testades, att dokumentera detta för att direkt kunna observera och analysera objektifiering och inkorporering.

Jag inledde kapitlet med att uppmärksamma hur vardagsspråket fungerar och hur betydelse skapas. Om vi ska undersöka färger snarare än former behöver vi särskilda ord för detta. Det teoretiska språket fungerar på ett likartat sätt. Vill vi undersöka sociala praktiker som domesticering eller språklig variation fordras för ändamålet lämpliga begrepp och teorier.

Vilka begrepp och teorier som är mest adekvata är inte något på förhand självklart. Samhällsvetenskaperna, sociologin inte undantagen, vimlar av teorier och teoretiska begrepp. Som forskare tvingas vi helt enkelt att välja, och lämpligen väljer vi begrepp och teorier som vi låter oss övertygas av därför att de verkar lovande i sökandet efter kunskap.

I så måtto är samhällsvetenskaperna subjektiva. Teori är konstituerande, den ger sig inte av verkligheten själv, men styr vårt kunskapssökande. Empiri och resultat är i hög grad styrda av teorival. Därmed inte sagt att allt är subjektivt. För det går alltid att diskutera och ifrågasätta teoriernas lämplighet, rimlighet och relevans – och dessutom hur väl de används i den konkreta undersökningen. Men det är en annan diskussion, som dessbättre berörs i många av bokens övriga kapitel.

Litteratur

- Abrahamsson, Bengt & Jon Aarum Andersen (1998) *Organisation. Att beskriva och förstå organisationer*. Malmö: Liber Ekonomi.
- Bourdieu, Pierre (1991) *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Harvard University Press.
- Brante, Thomas, Heine Andersen & Olav Korsnes (1998) *Sociologiskt lexikon*. Stockholm: Universitetsforlaget.
- Chomsky, Noam (1957) *Syntactic Structures*. The Hague: Mouton.
- Durkheim, Émile (1983 [1897]) *Självmordet*. Lund: Argos.
- Gage, John (1993) *Colour and Culture. Practice and Meaning from Antiquity to Abstraction*. London: Thames and Hudson.
- Haddon, Leslie (2007) "Roger Silverstone's Legacies: Domestication", *New Media & Society* 9(1): 25–32.
- Halliday, M.A.K. (1985) *Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold.
- Lindgren, Astrid (1948) *Pippi Långstrump i Söderhavet*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Mendelejev, Dmitrij (1871) "Die periodische Gesetzmässigkeit der chemischen Elemente", *Justus Liebigs Annalen der Chemie und Pharmacie*, Supplementband 8(2): 133–229.
- NE (2025a) *Nationalencyklopedin*, uppslagsord "periodiska systemet".
- NE (2025b) *Nationalencyklopedin*, uppslagsord "substantiv".
- NE (2025c) *Nationalencyklopedin*, uppslagsord "verb".
- Rosales, Andrea, Mireia Fernández-Ardèvol & Jakob Svensson (2023) *Digital Ageism. How It Operates and Approaches to Tackling It*. Milton: Taylor & Francis Group.
- Saussure, Ferdinand de (2015 [1916]) *Kurs i allmän lingvistik*. Lund: Arkiv förlag.
- Silverstone, Roger (1994) *Television and Everyday Life*. London: Routledge.
- Wanka, Anna & Vera Gallisti (2018) "Doing age in a digitized world. A Material Praxeology of Aging with Technology", *Frontiers in Sociology* 3(6): 1–16.